

Pedagógusok és taneszközök a gyakorlati oktatás szolgálatában 1960–1970 között Magyarországon

Berta-Szénási Panna Katalin

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Neveléstudományi Doktori Iskola; 3300
Eger, Klapka György u. 12. I. em. 107. iroda

panna.szenasi@gmail.com

Absztrakt: A magyar oktatáspolitikai az 1960-as években kulcsfontosságú évtizedbe lépett, amelyet a szocialista iparosítás és a gazdasági reformok támasztotta szakemberhiány határozott meg. A fejlődés és modernizáció irányába mutató materializmus és tudományos szocializmus már az 1950-es években megalapozta a különböző technikai vívmányok – mint például az erő-, munka- és tanítógépek – bemutatásának és megismerhetőségének fontosságát. Az 1961. évi oktatási reform intézkedései, amelyek a munkára nevelést, azaz az élet, a gazdaság és az iskola közelítését céloztak meg, különös hangsúlyt fektettek a politechnikai oktatás kiterjesztésére. Ez az átfogó program nemcsak a gimnáziumi képzés szakképzés irányába történő fejlesztését segítette elő, hanem gyökeresen átformálta a gyakorlati oktatás minden szintjét, megkövetelve a pedagógusok szerepének és a szemléltető eszközök alkalmazásának újragondolását. Jelen tanulmány e kulcsfontosságú évtizedet vizsgálja a magyar oktatási rendszerben, fókuszban a gyakorlati képzésre fordított kiemelt figyelemmel, valamint a pedagógiai munka és az oktatásban használt tárgyi eszközök dinamikus kölcsönhatásán keresztül. A tanulmány arra a kutatói kérdésre keresi a választ, hogy a modernitásnak milyen jelei mutatkoztak meg a didaktikai szempontok tükrében, és ezen keresztül a központi elvárások, a technológiai fejlődés és a valós ipari igények milyen mértékben befolyásolták a szakoktatók professzionális szerepét és a taneszközök alkalmazásának gyakorlatát a tanulók gyakorlati jártasságának fejlesztése érdekében. A kutatás az 1960 és 1970 között keletkezett dokumentumok alapján a gyakorlati képzést végző intézményekben szolgálatot teljesítő pedagógusok munkafeltételeinek, valamint a szakképző és általános iskolai műhelyek tárgyi és téri jellemzőinek, és azok pedagógiai céljainak több szempontú vizsgálatára vállalkozik. Forrásanyagként egyrészt a digitális sajtófotó archívumban fellelhető, gyakorlati foglalkozásokat ábrázoló releváns korabeli képek, másrészt a kor kiemelkedő pedagógiai szaksajtó terméke, a Köznevelés vonatkozó cikkei és képanyaga kerültek felhasználásra. A vizsgálat kvalitatív módszerű alkalmazásával, ennek megfelelően egyfelől az ikonográfia módszerét, másrészt a tartomelemzés klasszikus technikáját ötvözi. A téma középpontjában álló fogalmak és kontextusok ismertetése mellett bemutatásra kerülnek a kutatás során szerzett megfigyelések és reflexiók, különös tekintettel a pedagógusok kettős szerepére (elméleti és gyakorlati oktatás) és a modern szemléltetőeszközök (pl. vágott modellek, diavetítők) bevezetésének nehézségeire. Forráskritikai részként összegzi a megállapításokat és következtetéseket a képi

forrásanyagok feldolgozásának módjáról, valamint annak korlátairól és nehézségeiről. A kutatás eredményei és tapasztalatai a szocializmus iskolai kultúrájában hátrahagyott, a gyakorlati tudásátadásra vonatkozó értékek vizsgálatát segítik. Az elemzés rávilágít a központi irányítás és a helyi intézményi erőforrások közötti feszültségekre, amelyek meghatározták a pedagógusok és az eszközök hatékonyságát. Ezen túl a vizsgálati módszerek összegzésével a neveléstörténeti vizsgálatok újabb színfoltjainak tudatosabb használatát támogatják.

Kulcsszavak: gyakorlati oktatás, pedagógus, taneszközök, szemléltető eszközök, politechnikai oktatás, szocializmus

1. Társadalom- és oktatástörténeti háttér

A magyar oktatáspolitikai az 1960-as években kulcsfontosságú évtizedbe lépett, amelyet a szocialista iparosítás és a gazdasági reformok támasztotta szakemberhiány határozott meg. A szak kiválasztását a formális iskolai kereteken kívül szerzett ismeretek és a nem formális gyakorlatok pozitív tapasztalatai erősen befolyásolták. Emiatt a szakismeretek átadásának fejlesztési törekvései szorosan összekapcsolódtak a tanulók érdeklődésének felkeltésével.

A fejlődés és modernizáció irányába mutató materializmus és tudományos szocializmus már az 1950-es években megalapozta a különböző technikai vívmányok – mint például az erő-, munka- és tanítógépek – bemutatásának és megismerhetőségének fontosságát [15]. Az 1961. évi oktatási reform intézkedései, amelyek a munkára nevelést, azaz az élet, a gazdaság és az iskola közelítését célozták meg, különös hangsúlyt fektettek a politechnikai oktatás kiterjesztésére [3]. Ez az átfogó program nemcsak a gimnáziumi képzés szakképzés irányába történő fejlesztését segítette elő, hanem gyökeresen átformálta a gyakorlati oktatás minden szintjét, megkövetelve a pedagógusok szerepének és a szemléltetőeszközök alkalmazásának újragondolását.

Jelen tanulmány e kulcsfontosságú évtizedet vizsgálja a magyar oktatási rendszerben, fókuszban a gyakorlati képzésre fordított kiemelt figyelemmel, valamint a pedagógiai munka és az oktatásban használt tárgyi eszközök dinamikus kölcsönhatásán keresztül. A tanulmány arra a kutatói kérdésre keresi a választ, hogy a modernitásnak milyen jelei mutatkoztak meg a didaktikai szempontok tükrében, és ezen keresztül a központi elvárások, a technológiai fejlődés és a valós ipari igények milyen mértékben befolyásolták a szakoktatók professzionális szerepét és a taneszközök alkalmazásának gyakorlatát a tanulók gyakorlati jártasságának fejlesztése érdekében.

1.1. A Kádár-korszak oktatási paradigmaváltása és a politechnika ideológiai alapjai

A gazdasági és politikai pragmatizmus korszaka, amely az 1960-as években a Kádár-féle konszolidációval vette kezdetét, megkerülhetetlenül hatott az oktatásra is. A szocialista ipar átszervezése, a technológiai fejlesztés szükségessége és a munkaerőpiaci igények folyamatos változása sürgette az oktatásügy modernizálását [11]. Az 1961-es oktatási törvény, amely az „élet, a gazdaság és az iskola közelítését” tűzte zászlajára, nem egyszerűen tanügyi intézkedés volt, hanem a társadalom egésze szempontjából kulcsfontosságú, ideológiailag megalapozott program. Célja az volt, hogy ne csak elméletben, hanem a mindennapi iskolai gyakorlatban is megvalósuljon a marxista-leninista alapelv, amely az oktatás és a termelőmunka szoros egységét hirdette [6].

A törvény legfőbb hívószava a politechnikai oktatás volt, amelynek eredete Marx és Engels műveiben gyökerezik, és a szovjet oktatási modellből adaptálódott. Lényege nem csupán a szakmaspecifikus ismeretek átadása, hanem a termelés általános elveinek, az erőgépek használatának, a modern technológiák működésének megértetése a tanulókkal. Magyarországon ez az elv a Gyakorlati foglalkozás tantárgy bevezetésében öltött testet az általános iskolákban. Ez a tantárgy, valamint a gimnáziumokban bevezetett termelőmunka a célkitűzések szerint arra szolgált, hogy a diákok elsajátítsák a szocialista ipari társadalom alapkészségeit, és korán orientálódjanak a technikai és mérnöki szakmák felé [13].

1.2. Az elméleti elvárások és a gyakorlati megvalósítás dilemmái

Annak ellenére, hogy a központi elvárások a modernitás és a technológia felé mutattak, a gyakorlati oktatás valósága sokszor kudarcot tükrözött. A politechnikai oktatás bevezetésének legnagyobb kihívásai a pedagógiai tér és a taneszköz-ellátottság hiányosságai voltak [2]. Az erőgépek, tanítógépek és korszerű műhelyek bemutatása, amelyek az 1950-es évektől, mint cél elméleti síkon már megjelentek, sok vidéki általános iskolában és szakképző intézményben hiányoztak. A vidéki és a fővárosi intézmények közötti felszereltségbeli különbségek jelentősek voltak, ami kihatott a diákok által elsajátítható gyakorlati jártasság minőségére. A falusi szakkörök és műhelyek sokszor a meglévő, alapvető szerszámkészletekkel dolgoztak, és a nehezebben beszerezhető, drága szemléltetőeszközök (pl. vágott modellek, metszeti ábrák, modern diavetítők) bevezetése pénzügyi és logisztikai nehézségekbe ütközött.

Ez a kettősség – az idealizált, technológia-orientált elvárás és a szerény valóság – volt az egyik fő oka annak, hogy a pedagógusok szerepének újragondolása elengedhetetlen volt. A didaktikai szempontok tükrében a pedagógusoknak meg kellett küzdeniük azzal a feladattal, hogy a modern tudományos és technikai vívmányok megértését a kevésbé fejlett eszközökkel is biztosítani tudják. A *Köznevelés* című szaklap és a korabeli sajtó is gyakran reflektált erre a feszültségre,

hangsúlyozva a pedagógus találékonyságának és elkötelezettségének szükségességét [19].

1.3. A pedagógusok professzionális szerepének átalakulása

A gyakorlati oktatás kiterjesztése gyökeresen átformálta a pedagógusok professzionális szerepét. A szakoktatók és általános iskolai tanárok, akik korábban elsősorban az elméleti oktatásra koncentráltak, hirtelen gyakorlati instruktori feladatokat is kaptak. Ez megkövetelte tőlük a kettős szerep felvállalását, amelyben az elméleti alapozást azonnal alkalmazható gyakorlati készségekre kellett lefordítaniuk. A *Köznevelés* című lapban megjelent cikkek (különösen 1961 után) sűrűn foglalkoztak a szakoktatók továbbképzésével, módszertani nehézségeivel és a gyakorlati foglalkozások tantervének megfelelő lebonyolításával [14].

A gyakorlati oktatásban szolgálatot teljesítő pedagógusoknak szembe kellett nézniük a következő kihívásokkal:

1. **szakmai kompetencia hiánya:** Sok általános iskolai tanár nem rendelkezett megfelelő szakmai-technikai felkészültséggel a műhelyek, szerszámok és gépek oktatásához. A képzési rendszer nem tudta azonnal biztosítani a nagyszámú, *gyakorlati jártassággal* rendelkező oktatót.
2. **módszertani áttérés:** Az elméleti frontális oktatásról át kellett térni a probléma-központú, aktív tanulást igénylő módszerekre, mint amilyen a szakkör vagy a műhelymunka.
3. **a műhelyek tárgyi és téri jellemzői:** A pedagógusok feladata lett a műhelyek és szakkörök *tárgyi és téri jellemzőinek* alakítása is, amelyeknek egyszerre kellett megfelelniük a biztonsági, a higiéniai és a pedagógiai céloknak [20]. A forrásanyagként használt fotóarchívum képei, bár idealizáltak, azt mutatják, hogy a pedagógus központi szerepet töltött be a pedagógiai tér rendjének és szervezettségének biztosításában.

1.4. A szakkör, mint a szakmaszerzés kapuja és a nem-formális tudásátadás

A szakköri mozgalom az 1960-as években kulcsfontosságú színteret jelentett a nem-formális tudásátadásban, kiegészítve a formális iskolai oktatás kereteit. A szakkörök átmeneti formát képviseltek az intézményi tanulás keretei között, gyakran tanórán kívül, a diákok érdeklődéséhez alkalmazkodva [15]. A korszellemnek megfelelően nagy hangsúlyt kapott a kétkezi alkotó- és gyártó tevékenység (pl. fémipari, motoros, technika szakkörök). A szakkörök funkciója kettős volt: egyrészt segítettek felkelteni a tanulók érdeklődését a műszaki pályák iránt, ezzel csökkentve a szakemberhiányt, másrészt szociális és tehetséggondozó rendszerként is működtek, lehetővé téve a jó készségekkel bíró, ám kevésbé tehető

fiatalok számára az egyéni fejlődést és a sikeres szakmaszerzést. A szakkörvezető férfi pedagógusok domináns jelenléte a fotókon (ahogy a képanyag elemzéséből kitűnik) a szakképzés és a műszaki-gyakorlati területek erőteljes férfias asszociációját tükrözte.

Az oktatásban használt eszközök dinamikus kölcsönhatása a pedagógus munkájával a szakkörökben mutatkozott meg a leginkább. Az oktatók a központi elvárások és a helyi intézményi erőforrások közötti feszültségeket úgy tudták áthidalni, hogy nagy hangsúlyt fektettek a meglévő eszközök kreatív felhasználására, vagy a diákokkal együtt készítették el a hiányzó szemléltetőeszközöket (pl. saját tervezésű plakátok, egyszerű vágott modellek). Ez a fajta helyi aktivitás volt a biztosítéka annak, hogy a modernitásnak a didaktikai szempontok tükrében is legyen jele, még ha nem is a legkorszerűbb eszközpark formájában.

2. Pedagógusok szerepe és az oktatás antropológiai sajátosságai

A szakkörök vizsgálata révén nyert adatok jól illusztrálják a korszak nevelési céljának, a munkára nevelésnek gyakorlatával összefüggésbe hozható társadalmi szokásokat. Jelen fejezet mélyebben elemzi a pedagógusok megváltozott szerepét, a gyakorlati oktatás antropológiai sajátosságait, különös tekintettel a nemi eloszlásra, a pedagógiai tér rendjére és a vizuális források által közvetített társadalmi üzenetekre.

2.1. A pedagógus kettős szerepe: Az elmélet és a gyakorlat hídszerepe

A pedagógusok szerepe kettős volt, hiszen egyszerre látták el az elméleti és gyakorlati oktatás feladatait. A szocialista oktatáspolitikája célja, a politechnikai oktatás bevezetése megkövetelte, hogy a pedagógusok szakértelemmel is megfeleljenek az iparosodó társadalom elvárásainak. A vizsgálat szerint sok esetben a pedagógusok látták el a művelődési intézmények szakköreinek szervezési feladatait is, ami a formális iskolai kereteken túlnyúló, non-formális tudásátadásban betöltött kulcsszerepüket emeli ki [6]. Ez a tény kiemeli a pedagógusok kulcsszerepét a gyakorlati tudásátadásban, amelyet a képanyag alapján jellemzően férfi pedagógusok vezettek.

A szakoktatóknak és a gyakorlati foglalkozásokat vezető tanároknak folyamatosan meg kellett küzdeniük a módszertani átállás nehézségeivel. Az elméleti, frontális oktatási módszerek helyett a gyakorlati képzés olyan aktív tanulást igénylő módszereket követelt meg, mint a demonstráció, a termelés, a hibakeresés és a folyamatos ellenőrzés. [2] A pedagógusnak képesnek kellett lennie arra, hogy a gépek, szerszámok használatát ne csak bemutassa, hanem a diákokat a biztonságos, önálló munkavégzés felé is elvezesse. Az 1960-as évek elején a központi

intézkedések igyekeztek is segíteni ezt az átállást (pl. módszertani útmutatókkal), de a gyakorlatban a pedagógus egyéni rátermettsége, szakismerete és a lokális erőforrásokhoz való viszonya határozta meg a munka minőségét. A pedagógusnak a didaktikai modernitás jelét kellett közvetítenie, még akkor is, ha a rendelkezésre álló taneszközök ezt csak korlátozottan tették lehetővé.

A szakkörvezető személye a képek elrendezésében központi helyet töltött be. Ez a vizuális elrendezés nem csupán a pedagógiai vezető szerepét tükrözi, hanem a szocialista emberkép által megkívánt tekintélyt és nevelői hatást is hangsúlyozza [16]. A központi helyzet azt sugallta, hogy a pedagógus nemcsak a tudás átadója, hanem a szocialista erkölcs és munkamorál mintaképe is.

2.2. Nemi szerepek és a műhely antropológiája

A vizsgált fotókon nagyobb számban szerepeltek tanulók, mint felnőttek, és a férfiak aránya is magasabb volt. A szakkörvezetők is magasabb számban voltak középkorú férfiak, mint nők, és a kislétszámú gyermekcsoportok esetében is inkább fiúkat lehetett látni. Ez a nemi eloszlás a gyakorlati és politechnikai oktatás területén a korszak mélyen gyökerező nemi sztereotípiáit tükrözte, amelyek a műszaki, fémipari és motoros szakmákat elsősorban férfias területként definiálták. Bár a szocialista ideológia hirdette a nemek egyenjogúságát, és a koedukáció terjedését és általánossá válását (amely a képeken nagy arányban megfigyelhető vegyes nemű csoportok formájában jelent meg), a szakmaszerzés kapuja a gyakorlati oktatásban továbbra is a fiúk számára nyílt meg szélesebben. Ez alól kivételt a hagyományosan női foglalkozások (pl. háztartási, főző szakkörök) képeztek, ám ezekről a tevékenységekről sokkal kisebb esetszámú felvétel készült, jelezve azok alacsonyabb társadalmi presztízsét az iparosítás és modernizáció korszakában.

Az öltözék és a tárgyhasználat elemzése fontos antropológiai dimenziót ad a gyakorlati oktatás színtereihez. Érdekes jelenség, hogy a szakkörvezető férfi és a szakkörös fiúk egyaránt zakóban vannak, akár műhelyi körülmények között is, valamint ritkának számító karóra viselése is megfigyelhető volt, tükrözve a korszak életszínvonalbeli minőségét. A zakó viselése a munkaterületen nem a fizikai munkás, hanem az értelmiségi, magasan képzett szakember státuszát hangsúlyozza. A pedagógus, mint a szakmai tudás közvetítője, ezzel jelzi: az ő munkája nem pusztán manuális, hanem intellektuális tevékenység is, ami elválasztja őt a termelésben dolgozó "átlag" munkástól. A karóra viselése az idővel való gazdálkodás és a pontosság fontosságát hangsúlyozza, ami kulcsfontosságú erény volt a szocialista gazdaságban és a korszerű termelésben.

2.3. Ideológiai szimbólumok és pragmatizmus a szakkörökben

A fotók antropológiai elemzésének talán legfontosabb megállapítása, hogy a szocialista mozgalmi jelvények és öltözéki kiegészítők (úttörő kendő, úttörő egyenruha) kis esetszámmal szerepeltek a képeken. Ez jelzi, hogy a fotókon

megfigyelhető szimbólumrendszerek kevésbé hordozták a szocialista ideológia egyes elemeit, inkább a gyakorlati tudásátadás és a szakmai ismeretek fontosságát. Míg a politikai-gazdasági elit az oktatási reformot ideológiai célok mentén határozta meg, a gyakorlati oktatás színterein, a szakkörökben a hangsúly a szakmai pragmatizmusra és a tehetséggondozásra helyeződött [20].

Ez a fajta pragmatizmus a központi elvárások és a valós ipari igények közötti feszültség eredménye volt. Az iparnak képzett munkaerőre volt szüksége, nem feltétlenül elkötelezett ideológusokra. A pedagógusok, felismerve a valós munkaerő-piaci igényeket és a szakkörök diákorientáló funkcióját, a tényleges tudás és készség elsajátítását helyezték előtérbe. A szakköri mozgalom így a propagandaeszköz szerepe helyett egyfajta szelepként működött, ahol a diákok érdeklődését a valódi szakmai fejlődés irányába terelték, függetlenül az ideológiai kényszerektől. A szakkörökben kialakuló szakmai közösségek és a kiállítások, bemutatók szervezése ösztönözte a szakmai fejlődést és az információcsere áramlását a generációk, az oktatás és a termelőegységek között.

A gyakorlati tudásátadásnak ez a fókusza, a szocialista retorika mérsékelt vizuális megjelenésével együtt, a Kádár-korszak konszolidációjának általános társadalmi jelenségét tükrözi: a közös megegyezést, miszerint a politikai elvárásokat és a magánélet, a szakmai munka pragmatizmusát elkülönítik egymástól. A műhely és a szakkör a szakmai teljesítmény szigete volt, ahol az eszközök és a készségek fejlesztése felülírta a politikai jelképek közvetlen hordozását.

3. A gyakorlati oktatás tárgyi feltételei a modernitás tükrében

A szocialista politika vezéreszméje, a modernizáció mint a fejlett kommunista társadalom elérésének eszköze, alapvetően átalakította a pedagógia cselekvési tereit, ami kihatott a gyakorlati oktatásban használt taneszközök típusaira is. Az oktatáspolitikai elvárása az volt, hogy a technikai és tudományos vívmányok bemutatásával és megismertetésével megteremtse a szükséges alapot a termelés hatékonyságának növeléséhez, ami elvben a korszerű gépek, eszközök és vizuális segédeszközök (pl. vágott modellek, diavetítők) bevezetését jelentette volna. A valóság azonban a központi ígéretek és a lokális realitások közötti feszültségben öltött testet.

3.1. Eszközök és tér: az idealizált iskola és a valós felszereltség

A vizuális források, mint a Nemzeti Fotótár képei, a korszak hivatalos vizuális kommunikációjának legfőbb eszközei voltak. Ezeken a képeken a lokális sajátosságok megfigyelésekor élesen látszik, hogy a falvak és a szerényebb intézmények gyakorlati oktatásának bemutatásában milyen fontos szerepet játszott a technikai felszereltség felülreprezentálása. Ez a vizuális tartalom szinte kötelező

elemeket tartalmazott: sok munkapad, sok szerszám, tudományos kísérletek eszközei és a művészeti kellékek megléte. A Nemzeti Fotótár képei ezzel a vizuális kommunikációval a szocialista oktatás sikereit igyekeztek igazolni a nyilvánosság felé, létrehozva a modern, tudományos alapokon nyugvó szocialista oktatás illúzióját.

Azonban a vizuális források idealizálták a valós állapotokat, mivel a korszak oktatási intézményeinek általános statisztikái sokszor jelentős hiányosságokat jeleztek a felszereltség terén. A forráskritika rámutat, hogy a gyakorlati oktatás helyszínei – a műhelyek, szakkabinetek – nem csupán az iskolaépületek elhasználódásával [10] és a finanszírozási problémákkal küzdöttek, hanem a tervgazdálkodás által okozott, állandó eszközhiányban szenvedtek. A taneszközök beszerzésének központi korlátai, a bürokratikus eljárások és a gyártókapacitás szűkössége miatt sok iskola csak évekkel a reform bevezetése után jutott hozzá az elvárt alapszintű felszereléshez.

A központi elvárás szerint az ultramodern taneszközök, mint a vágott modellek, a diavetítők vagy a korai oktatógépek bevezetése jelentette volna a modernitás didaktikai jelét. Ezen eszközök drágasága és nehézkes beszerzése miatt azonban a képi források hiányossága csak áttételesen enged következtetni a nehézségekre. A korabeli módszertani útmutatók [6] és a szakmai beszámolók jelzik, hogy a drága és nehezen beszerezhető eszközök helyett gyakran a pedagógusok individuális leleményességére volt szükség. Ugyanakkor-e tekintetben számos mai példa is arra enged következtetni, hogy napjainkra ez mit sem változott. [1]. Ez a didaktikai minimalizmus azt jelentette, hogy a pedagógusoknak maguknak, vagy a diákokkal együtt, kellett elkészíteniük az egyszerű anyagokból (fa, karton, fémhulladék) a szemléltetőeszközök egy részét, ezzel áthidalva a tárgyi feltételek hiányosságait vagy épp a feladatok kreatív kivitelezésével áthidalni volt szükséges esetleges eszköztelenségüket. [1].

3.2. A pedagógiai tér antropológiája: műhely, labor és ezek térbeli korlátai

A gyakorlati oktatás téri jellemzőinek elemzése elengedhetetlen a valós körülmények megértéséhez. Sanda István Dániel térelmélete [11, 12] alapján a pedagógiai tér nem csupán helyszín, hanem maga is „harmadik pedagógus”, amely aktívan befolyásolja a nevelési folyamatot. Vagy taneszköz, mely a nevelési célok térbeli reprezentációja. [8]

- A műhely multifunkcionális jellege: kontraszt figyelhető meg a városi, dedikált ipari műhely (gyári telephelyen vagy úttörőházban) és a vidéki iskola multifunkcionális tanterme között, ahol a gyakorlati foglalkozás zajlott. A vidéki környezetben gyakran egy üres tantermet, esetleg egy udvari tárolót alakítottak át szakkörre, amely nem rendelkezett a szakszerű oktatáshoz szükséges alapvető infrastruktúrával (pl. megfelelő szellőzés, világítás, szerszámrögzítés). A téri korlátok meghatározták a módszert is: nem lehetett mindenhol zajos fémipari vagy motoros munkát végezni, ami a választható tevékenységeket is korlátozta.
- A gyári környezet antropológiai hatása: a gyártelephelyen szervezett gyakorlati oktatás (gyakran a termelőmunkások közvetlen felügyelete alatt) más téri dinamikát teremtett. Itt a gépek, a szerszámok és a gyártási folyamatok valóság-hű bemutatása biztosította a modernizáció közvetlen tapasztalatát. Ez a tér azonban a didaktikai szempontok helyett a termelési fegyelmet és a munkafolyamatok szigorú követését helyezte előtérbe, ami néha a pedagógiai szabadság rovására ment. A munkaruházat viselése ezen a helyszínen vált általánossá, szemben az iskolai műhelyek *zakos* megjelenésével, ami az intellektuális és a fizikai munka közötti különbséget hangsúlyozta.

3.3. A manuális tevékenységek és a didaktikai célok térnyerése

A gyakorlati oktatás szempontjából jelentős volt a kétkezi, azaz manuális alkotó- és gyártó tevékenységek túlsúlya a foglalkozások tematikájában (pl. rajz-, fémipari alapok, főzés, háztartás) [18]. Ez a tény rámutat arra, hogy a politechnikai oktatás ideológiailag túlfűtött koncepciója a gyakorlati értelmezésben a hagyományos kézműves alapok elsajátítását jelentette, nem pedig az ultramodern, nagyléptékű ipari technológiák oktatását.

- A pragmatikus politechnika: A gyakorlatban a politechnikai oktatás fő célja nem az volt, hogy a diákok megértsék egy atomerőmű működését, hanem hogy elsajátítsák a termelés alapvető elveit (eszközhasználat, anyagismeret, munkafegyelem) és a műszaki rajz alapjait. Ez a pragmatizmus a gazdasági igények és a pedagógusok szűkös

szakértelmének metszéspontjában volt. Gaul E. is hangsúlyozza, hogy az oktatás a valós hiánygazdasági környezet korlátai között működött [7].

- **Kreativitás, leleményesség és tehetséggondozás:** A manuális és kézműves tevékenységek (különösen a famunka, modellezés) nagy pedagógiai előnye volt, hogy fejlesztették a kreativitást és az individuális leleményességet. A tanulók itt olyan feladatokat végezhetek, amelyeket a központi tervek nem tudtak előírni. A pedagógusok leleményessége a hiányosságok pótlására (saját készítésű taneszközökkel) valójában innovatív didaktikai módszereket kényszerített ki. Ez a rugalmas keret tette lehetővé a tehetséges diákok azonosítását és célzott továbbképzését, ami a szakképzés szempontjából kulcsfontosságú volt.

3.4. A vizuális kommunikáció funkcióváltása: faliújság és szakmai tájékoztatás

A gyakorlati oktatás tárgyi feltételeinek vizsgálatakor kulcsfontosságú a szemléltetőeszközök és a vizuális kommunikáció átalakulása. Az úttörőházak, gyárak és termelőegységek gyakorlati foglalkozásairól készült képeken több esetben láthatók szemléltetőeszközök, plakátok, faliújságok, ismeretterjesztő táblák. A faliújság, mint eszköz különös figyelmet érdemel a modernizáció és az ideológia metszéspontján.

- **A Rákosi-korszak öröksége és a funkcióváltás:** Míg a Rákosi-korszakban a faliújság komplex eszközként, a szocialista agitáció vizuális formája volt [5], amely a párt direkt üzeneteit közvetítette, az 1960-as évek konszolidációs Kádár-korszakában a funkciója átalakult. A gyakorlati oktatás helyszínein a faliújság már nem kizárólag a pártállam népszerűsítő tevékenységének részeként funkcionált, hanem sokkal inkább a szakmai ismeretek átadásának színtereként [9].
- **Tartalomelemzés és pragmatizmus:** A faliújságok és plakátok tartalma szakmai jellegűvé vált: gyakran mutattak be munkabiztonsági előírásokat, áramkörök vagy mechanikai szerkezetek sematikus rajzait, termelési folyamatokat, vagy éppen a szakkörök által elért eredményeket (kiállítási tárgyak). A szocialista jelképek (úttörő kendő, mozgalmi jelvény) vizuális jelenléte a gyakorlati terekben alacsony volt, jelezve, hogy a szakmai pragmatizmus felülírta a közvetlen politikai propagandát. Ez a vizuális kommunikáció fejezi ki leginkább a pragmatizmust és a Kádár-korszak konszolidációjának jellegzetességét: a politikai lojalitás hallgatólagos elfogadása a szakmai fejlődés és a gyakorlati siker lehetőségéért cserébe. Ez a folyamat a szakképzés fejlesztése szempontjából is kulcsfontosságú volt, mivel a szakmai eredményeket állította középpontba a politikai elkötelezettség helyett.

A modernizáció a gyakorlati oktatásban tehát nem a tökéletes gépparkban, hanem a didaktikai szemlélet megváltozásában és a szakmai tudás iránti elkötelezettség vizuális és téri hangsúlyozásában öltött testet, a pedagógusok és diákok individuális leleményességén keresztül.

4. Forráskritikai reflexió és a központi irányítás kritikája a gyakorlati oktatásban

A gyakorlati oktatás kiterjesztésének és megvalósításának komplex vizsgálata megköveteli a rendelkezésre álló primer és szekunder források kritikus elemzését. A kutatás elsődleges forrásai a Nemzeti Fotótár digitalizált képi elemei és a Köznevelés című pedagógiai szaklap releváns szövegrészletei, valamint az OPKM (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum) gyűjteményének kvantitatív adatai voltak. Ezek együttesen biztosítottak lehetőséget a gyakorlati oktatás (a Gyakorlati foglalkozás tantárgy és a kapcsolódó szakköri tevékenységek) vizsgálatára. A vizsgált időszakra (1960–1970) vonatkozó fotóesetszám (698) volt a legmagasabb a Fotótárban, ami megerősíti a történeti időszak kiemelt társadalmi és politikai relevanciáját a vizuális kommunikáció szempontjából.

4.1. A különböző források analízise: fotók és sajtószüvegek

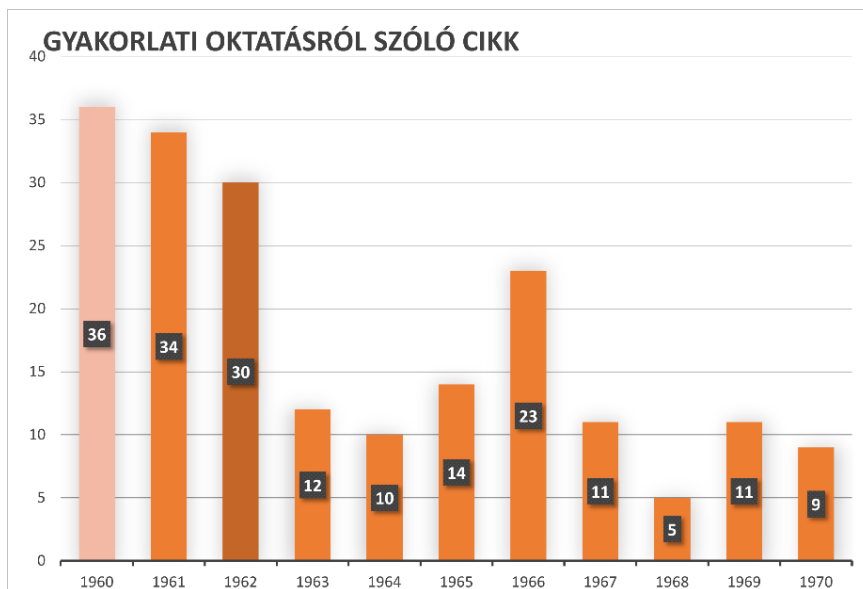
A Köznevelés című folyóiratban a gyakorlati oktatásról szóló cikkek számának elemzése (1. táblázat) a központi irányítás fluktuációjára és a reformok fenntarthatóságának nehézségeire mutat rá.

1. táblázat

A vizsgált folyóiratokban található cikkek esetszáma (saját szerkesztés)

Forrás/Időszak	1950-1960	1960-1970	1970-1980	1980-1990	Összesen
Köznevelés (Szakkör)	893	659	574	690	4643
Nemzeti Fotótár (Szakkör)	267	698	30	17	1034

A táblázat adatai jól tükrözik a tárgyalt időszakban megfigyelhető médiabefolyás erősségét: a gyakorlati oktatás témája kiemelt szerepet kapott a szakajtóban és a vizuális propagandában. A Köznevelés folyóiratban a gyakorlati oktatásról szóló cikkek számának elemzése (1. ábra) azonban árnyalja a képet a központi fókusz változékonyságát illetően:

1. ábra

A gyakorlati oktatásról szóló cikkek száma a *Köznevelés* c. folyóiratban (saját szerkesztés)

A diagram egyértelműen mutatja, hogy a *Köznevelés* című szaklapban a gyakorlati oktatásról szóló cikkek száma 1960 és 1962 között volt a legmagasabb. Ez a kiugró aktivitás közvetlenül az 1961. évi oktatási reform bevezetésének időszakára esett. Ez a kezdeti, nagy lendületet adó politikai és szakmai fókusz 1963-tól 1965-ig drasztikusan lecsökkent, ami a politikai hangsúly és a pénzügyi támogatás lecsengését mutatja. Ez a hirtelen csökkenés a forráskritika szempontjából kulcsfontosságú: jelzi, hogy a bevezetett reform fenntarthatatlansága már a kezdeti fázisban nyilvánvalóvá vált. Bár volt egy kisebb kiugrás 1966-ban, ami valószínűsíthetően a reformok tapasztalatainak összegzéséhez és kiértékeléséhez köthető szakmai diskurzus megerősödését jelzi, az 1967 utáni években a cikkek száma tartósan alacsony szintre süllyedt, jelezve, hogy a gyakorlati oktatás kérdésköre háttérbe szorult a pedagógiai szakajtó napirendjén, a gazdasági reformok súlypontjának áthelyezésével együtt.

4.2. A politikai retorika és a gyakorlati megvalósítás eltérő jellege

Az elvégzett kvantitatív és minőségi elemzések egy jelentős forráskritikai problémára mutatnak rá: a politikai retorika és a gyakorlati megvalósítás közötti tartós diszkrepanciára.

A politechnikai oktatás a marxista-leninista ideológia szempontjából a legfontosabb elméleti keret volt [14], de a gyakorlati oktatás megvalósítása a mindennapi iskolai életben más fogalmi keretek között zajlott. A *Köznevelés* folyóiratban a „szakkör” kifejezés nagyszámú előfordulása (659 találat) a „politechnika” szinte elenyésző találati számával (58 találat) szemben, megerősíti a tézist: a központi elvárásokban szereplő politechnikai oktatás elve a gyakorlatban a Gyakorlati foglalkozások (és a szakkörök) megszervezésén keresztül valósult meg, és ezen keresztül kapott helyet a pedagógiai szakajtóban.

A pedagógusok és az intézményvezetők a hivatalos retorikát megtartva a valóságban a helyi igényekhez és az elérhető eszközökhöz igazították a képzést, amely a hagyományos szakmai alapok elsajátítását helyezte előtérbe a költséges, *ultramodern* technológiák oktatásával szemben.

A politechnika alacsony esetszáma a *Köznevelés* cikkek magas számával szemben arra utal, hogy bár a gyakorlati oktatás fontos társadalmi kérdéskör volt, a minőségre vonatkozó információk és a mélyebb szakmai elemzések hiányoztak a publikált forrásokból. A kvantitatív eredmények túlsúlya (pl. hány szakkör van, hány diák vesz részt) elfedte a minőségi problémákat.

Andor Mihály kritikája [17] szerint a közoktatás történetében a látszólagos halmozott eredmények (analfabetizmus leküzdése, általános iskola megteremtése) csupa mennyiségi eredmények voltak, minőségiről nem szólnak a beszámolók. A gyakorlati oktatás esetében a minőségre vonatkozó információk feltárásában a vizuális és antropológiai elemzés nyújt segítséget, amelyek feltárták:

- a felszereltség idealizált képe a valós hiányokat leplezte.
- a pedagógusok kettős szerepe a leterheltséget növelte, a szakmai minőség romlásának kockázatával.
- a manuális dominancia a modern technológia hiányát pótolta.

A vizsgált képi források (Nemzeti Fotótár) kritikája feltárja azok idealizáló és propagandisztikus szerepét. A fotók nem a valós oktatási körülményeket, hanem a központi elvárások által megkívánt képet mutatták. Ez az idealizáció különösen megfigyelhető a vidéki műhelyek technikai felszereltségének felülreprezentálásánál. Ezzel a vizuális kommunikációval az oktatáspolitikai a sikeres modernizáció látszatát próbálta fenntartani, míg a gyakorlati oktatás a pedagógusok és a diákok individuális leleményességén és a pragmatizmuson keresztül működött.

Összegzés: a gyakorlati oktatás valósága a szocialista modernizáció idején (1960–1970)

Jelen tanulmány a magyarországi oktatáspolitikai egyik kulcsfontosságú évtizedét, az 1960-as évek gyakorlati oktatásának bevezetését és megvalósítását vizsgálta, fókuszban a pedagógusok szerepére, a taneszközökre, valamint a központi elvárások és a lokális realitások közötti feszültségekre. A kutatás átfogóan elemezte a Nemzeti Fotótár képi elemeit, a Köznevelés szaklap adatait, valamint a korszak pedagógiai szakirodalmát, feltárva a politechnikai oktatás ideológiai retorikája és a gyakorlati foglalkozások pragmatikus, hétköznapi működése közötti szakadékokat.

A gyakorlati oktatás kiterjesztése az 1961. évi oktatási reform egyik központi eleme volt, amelyet a szocialista iparosítás által támasztott, egyre súlyosbodó szakemberhiány hívott életre. Az elméleti keretet a marxista-leninista alapokon nyugvó politechnikai oktatás adta, amely a termelés általános elveinek elsajátítását célozta. A gyakorlati megvalósítás azonban az általános iskolai Gyakorlati foglalkozás tantárgyban és a kapcsolódó szakköri tevékenységekben öltött testet. A kvantitatív forráskritikai elemzés (a *Köznevelés* folyóirat cikk-száma) egyértelműen bizonyította, hogy a központi figyelem gyorsan elillant: a reform bevezetését kísérő kiugró politikai és szakmai fókusz (1960–1962) után drasztikus csökkenés volt megfigyelhető, jelezve, hogy a reform fenntarthatósága politikai és finanszírozási szempontból is gyenge lábakon állt.

A politikai retorika és a gyakorlati megvalósítás közötti diszkrepancia legélesebben a fogalmak használatában mutatkozott meg: a *politechnika* inkább ideológiai keretként szolgált, míg a gyakorlati foglalkozás a pragmatikus cselekvési formát jelentette [7]. A lokális intézmények a valós igényekhez és az erőforrásokhoz igazították a képzést, amelynek középpontjában a kétkezi, manuális alkotó- és gyártó tevékenységek túlsúlya állt. Ez a manuális dominancia nem pusztán didaktikai választás volt, hanem a drága és nehezen beszerezhető modern ipari eszközök hiányának szükségszerű kompenzációja.

A gyakorlati oktatás bevezetése alapvetően átalakította a pedagógus professzionális szerepét, létrehozva a gyakorlati instruktor és a hagyományos nevelő kettős szerepét. A szakoktatóknak képesnek kellett lenniük az elméleti alapozást a gyakorlati jártasságra lefordítani, hidat képezve az iskola és a termelés világa között [3]. Ezt a szerepet a vizuális források szerint dominánsan férfi pedagógusok töltötték be, ami tükrözte a műszaki és technikai szakmák erős férfias asszociációját a korszakban.

Az öltözék elemzése mélyebb antropológiai réteget tárt fel: a zakóban és karórával megjelenő pedagógus a fizikai munka közelében is vizuálisan jelezte értelmiségi státuszát, a tevékenység intellektuális, módszertani jellegét, elválasztva magát a termelőmunkástól. Ez a vizuális kód a szakmaiságot és a pontosságot hangsúlyozta, amelyek a gyakorlati jártasság fejlesztésének alapvető követelményei voltak.

A pedagógiai tér (műhely, szakkör) maga is a modernitás mítosza és a valós szűkösség közötti feszültség színtere volt. A vizuális források idealizálták a felszereltséget [3], ezzel szemben a valóságban a pedagógusoknak individuális leleményességre volt szükségük a taneszközök hiányának áthidalására. A szakkörök és műhelyek téri korlátai és multifunkcionális jellege (különösen a vidéki környezetben) jelentősen befolyásolták a módszertani lehetőségeket.

A modernizáció jelei nem elsősorban a legkorszerűbb géppark megjelenésében, hanem a didaktikai szemlélet megváltozásában és a meglévő eszközök funkcióváltásában mutatkoztak meg. A faliújság, amely a Rákosi-korszakban a szocialista agitáció központi eszköze volt [4], az 1960-as években a gyakorlati oktatás helyszínein szakmai tájékoztató és eredménybemutató funkciót kapott [9]. A faliújságok tartalma szakmai és kevésbé hordozta a szocializmus ideológiai üzeneteit, ezzel is megerősítve a szakmai pragmatizmus prioritását a gyakorlati oktatásban. Ez a vizuális funkcióváltás jól illeszkedett a Kádár-korszak konszolidációjának általános törekvésebe, miszerint a politikai elvárásokat és a szakmai munkát el kell különíteni egymástól a hatékonyság és a valós teljesítmény érdekében. A gyakorlati oktatás így egyfajta pragmatikus szigetet képezett a szocialista oktatási rendszerben, ahol a diákok érdeklődésére és a manuális képességeire építve valósulhatott meg a szakképzés előkészítése.

A kutatás legfontosabb forráskritikai megállapítása a mennyiség és a minőség kérdésköre közötti diszkrepancia volt. A kvantitatív eredmények túlsúlya elfedte a valós minőségi problémákat (felszereltségi hiányok, módszertani felkészületlenség). Andor Mihály kritikája [17] szerint a közoktatás eredményei nagyrészt mennyiségiek maradtak, és ez a gyakorlati oktatásra is igaz volt. Ennek ellenére, a gyakorlati oktatás ezen pragmatikus rendszere kiemelkedő társadalmi jelentőséggel bírt. A gyakorlati foglalkozások és a szakköri tevékenységek – a központi propaganda fluktuációja és a tárgyi feltételek hiányosságai ellenére – ténylegesen hozzájárultak a szakképzés iránti érdeklődés felkeltéséhez és tehetséggondozó rendszerként működve lehetőséget nyújtottak a fiataloknak a szakmaszerzésre történő felkészülésre és a társadalmi felemelkedésre a szocialista társadalmi keretek között. Ez a rendszer alátámasztja azt a kutatói szemléletet, miszerint a művelődés és a nevelés határterületein zajló tevékenységek (mint a szakkörök) kritikus fontosságúak a fejlesztési irányvonalak meghatározásában és a társadalmi integrációban.

Hivatkozások:

[1] Ladnai Attiláné: „Az ember tragédiájának fejlesztési fókusszal történő feldolgozási lehetőségei integráló szakgimnáziumban tanuló SNI és BTMN diákok segítése céljából.” *Gyógypedagógiai Szemle*, 2025. <https://doi.org/10.52092/GYOSZE.2025.2.4>

- [2] Molnár Béla: *Az 1950-es évek tanítóképzős tanterveinek összehasonlító elemzése*. IRISRO - Sokszínű pedagógiai kultúra, 2014.
- [3] Halász Cs.: *Szakkörök tanfolyamok az 1950-es években*. In: Á. L. Varga; Cs. Katona (szerk.): *Tanulmányok a 60 éves Fodor István tiszteletére*. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2011.
- [4] Halász Cs.: *A népművelés: Agitáció és propaganda a népművelésben a Rákosi-rendszer idején*. ELTE Történettudományi Doktori Iskola, 2013.
- [5] D. Kékesi-Boldog: „A szovjet-kommunista sajtómodell sajátosságai és korszakai Magyarországon 1956 és 1990 között.” *Jel-Kép: Kommunikáció Közvélemény Média*, 2021.
- [6] Dóri Éva: „A Nyitott ház mozgalom. A közösségi művelődés szemléleti változásainak társadalmi és kultúrpolitikai közege a Kádár-korszakban.” *Tudásmenedzsment*, 2020.
- [7] Gaul Emil: Egy tantárgy vajúdik – a magyar munkaoktatás ötven éve *Magyar Pedagógia*, 1994.
- [8] Valentné Albert Éva: „Iskolai terekbe rejtett múltunk.” In: Dúll, Andrea, Somogyi, K. és Tamáska M. (szerk.): *Iskolaépítészet Magyarországon*. Budapest: Martin Opitz Kiadó, 2021. ISBN: 9789639987760
- [9] Huhák H.: „*Mutasd a faliújságodat-megmondom, kivagy!*”: *Vizuális meggyőzés a Rákosi-korszakban*. Médiakutató: Médiaelmélet Folyóirat, 2015.
- [10] Sanda István Dániel: „Az iskola-egészségügy és a tanulási környezet korszerűsödése Magyarországon.” *Pedagógiatörténeti Szemle*, 2016.
- [11] Sanda István Dániel: „Korszerű iskolaépítési törekvések Magyarországon: Egy 1965-1970 között lezajlott iskolaépítési kutatás aktualitása.” *Iskolakultúra*, 2016.
- [12] Sanda István Dániel: *A pedagógiai terek vizsgálata – Különös tekintettel a XX. századi magyar iskolára*. ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola, 2009.
- [13] Holik Ildikó Katalin - Sanda István Dániel: *Oktatás-nevelés – értékelés-értéktrend*. In: R. Horák, C. Kovács, Zs. Námesztovszki, M. Takács, (szerk.): *Új nemzedékek értéktrendje: A Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar Tudományos Konferenciáinak tanulmánygyűjteménye*. Subotica, Szerbia: Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, 2020.
- [14] Géczi János: „A szocialista gyermekfelfogás.” *Magyar Pedagógia*, 2006.
- [15] Somogyvári Lajos: „A gyakorlati foglalkozás bevezetése az általános iskolákban (1958-1965).” *Educatio*, 2015.
- [16] Somogyvári Lajos: *Ikonográfia a neveléstörténet-írásban*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2015.

- [17] Andor Mihály: *Dolgozatok az iskoláról*. Budapest: Művelődéskutató Intézet, 1987.
- [18] Dettai Mária: Fiúk – lányok – gyermekek a pedagógiai sajtóban 1960 és 1969 között. *Iskolakultúra*, 2010.
- [19] Darvai Tibor: „A Tanító című neveléstudományi folyóirat ikonográfiai vizsgálata 1963, 1970.” *Iskolakultúra*, 2011.
- [20] Vámosi Tamás: „A gazdasági szerkezet és szakképzési rendszer kapcsolata 1949 és 1956 közt.” *Tudásmenedzsment*, 2005.